

HEVŐ PÉTER *

Úton a katasztrófa felé

Székely Gábor: *Hitler – Sztálin – Chamberlain. Az elkerülhetetlen II. világháború*. Budapest: Volos Kiadó, 2019. 482 oldal

Székely Gábor könyvének olvasása közben azok a filmélményeink juthatnak eszünkbe, amikor tisztában vagyunk a film szomorú befejezésével, mégis mindvégig kétségbeesetten (és talán ösztönösen) szurkolunk a szereplőknek, hogy időben elkerüljék a katasztrófát. A tragikus végkifejlet ezúttal a II. világháború kitérését jelenti, amely az elképesztő emberi, anyagi veszteségek mellett Európának a világban betöltött politikai és gazdasági befolyásának jelentős visszaszorulását is okozta. Nem sikerült ugyanis az 1930-as években az Adolf Hitler vezette, megerősödött Németország ellen olyan koalíciót kötni, amely elrettentette volna a németeket a hódító hadjáratoktól. Ahogyan Székely Gábor írja, a könyvben eredetileg a kevésbé kutatott, 1939-es brit–francia–szovjet katonai tárgyalásokat kívánta feldolgozni, de az azt megelőző húsz évben oly sokan tettek komoly erőfeszítéseket az újabb nagy háború megakadályozásáért, hogy vizsgálatát kiterjesztette a versailles-i békeszerződés utáni két évtizedre.

---

* A szerző történész, az ELTE óraadója, a Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum kuratóriumi tagja és muzeológusa. E-mail: hevopeter@gmail.com

A Volos Kiadó gondozásában megjelent kötet több mint 480 oldalt tesz ki, és a témáról ismert gazdag szakirodalmon túl dokumentumkötetekre és visszaemlékezésekre támaszkodik. Új, eddig feltáratlan levéltári forrásokat nem használ, ellenben összehasonlítja a nemzetközi játszmákban résztvevő országok már publikált külügyi iratait. A dokumentumok mennyiségéből fakadóan ez komoly munkát igényelhetett, ráadásul különböző (angol, német, orosz, francia, magyar) nyelvű gyűjteményekről van szó.¹

A szerző rögtön a bevezetőben két vitaindító tézissel kelti fel az olvasó érdeklődését. Az egyik szerint az I. világháború legnagyobb vesztese nem a legyőzött Németország, hanem a győztes Franciaország volt, figyelembe véve a háború utáni geopolitikai helyzetet, a megkötött (vagy éppenséggel meg nem kötött) biztonsági szerződéseket és az új erőviszonyokat. Második tézisként vitába száll azon szerzőkkel, akik szerint a második világhégés elkerülhető lett volna, így ugyanis a kortársak lépéseinek valódi mozgatórugóiról hamis interpretációk születnek. A kötetre egyébként is jellemző a markáns véleménynyilvánítás, vagy ahogyan Székely írja, a „*mítoszok eloszlatása*” (14.), legyen szó Ferdinand Foch marsall híres, a versailles-i békeszerződést elmarasztaló mondatáról, vagy hogy milyen esélye lett volna a francia hadseregnek a Wehrmacht ellen az 1936-os rajnai bevonuláskor.

Az első fejezetben a Párizs környéki békekonferenciák bemutatása után a szerző felhívja a figyelmet a Versailles-

---

¹ Székely Gábor az alábbi kötetekre támaszkodott: a brit külpolitikát illetően a *Documents on British Foreign Policy 1919–1939* (szerkesztette William Norton Medlicott, Douglas Dakin és Margaret Esterel Lambert) három sorozatból álló folyamára; a franciával kapcsolatban a *Documents diplomatiques français* két sorozatára; a németről az *Ursachen und Folgen* (szerkesztette Herbert Michaelis, Ernst Sraepler és Günter Scheel) 13 kötetére; az amerikaival kapcsolatban a *U.S. Department of State, Foreign Relations of the United States, 1939 c.* kötetére; a szovjetről a *Dokumenty vnyesnyej polityiki Sz.Sz.Sz.R.* sorozat 22. és 23. kötetére; a magyart illetően az Ádám Magda összeállította *A müncheni egyezmény létrejötte és Magyarország külpolitikája 1936–1938* és *A Wilhelmstrasse és Magyarország 1933–1944* (szerkesztette. Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt és Juhász Gyula) kötetekre.

washingtoni rendszer alapvető konstrukciós hibáira. Az Egyesült Államok és a Szovjetunió – más-más okokból – kimaradtak az európai biztonsági rendszerből, a legyőzöttek pedig nem kaptak helyet a Nemzetek Szövetségének létrehozásában. Így tehát nem egy hosszú távú békés helyzet alakult ki, hanem az országok közti ellentétek rögzültek, és látszott az újabb világháború veszélye mind Európában, mind a Csendes-óceánon. A szerző ezt követően kimondja azt a szakirodalomban is egyre inkább elterjedt² nézetet, miszerint 1918 után Németország javára változtak az európai erőviszonyok, hiszen a korábbi nagyhatalmak helyén, Kelet-Közép-Európában kis és hozzá képest gyenge államok jöttek létre, amelyekre előbb-utóbb kiterjeszthette gazdasági fölényét. Franciaország ideiglenes erősödése a briteket megtévesztette, így ők a francia túlsúlytól tartva a béketárgyalásokon megakadályozták Németország komolyabb gyengítését. Ezek után Székely Gábor részletesen elemzi a weimari köztársaság létrejöttét, majd az 1920-as évek meghatározó eseményeit a nemzetközi kapcsolatokban. A Versailles-washingtoni rendszer komoly próbatételét hozta az 1920-as évek végén a világgazdasági válság, a romló francia–német viszony, a sikertelen „Páneurópa”-terv, valamint a konfrontatívabb német külpolitika visszatérése. A fejezet végén a szerző röviden kitér Japán 1931-es mandzsúriai hadjáratára, mivel ez volt az első olyan próbálkozás, amely háborúval próbálta megváltoztatni a távol-keleti erőviszonyokat, és erre válaszként a britek és franciák *appeasement* (békéltető) politikát folytattak.

A második részben a nagyhatalmak 1930-as évekbeli szövetségi politikája és konfliktusai kerülnek górcső alá. A francia diplomáciában látszott egyfajta kelet – főként a Szovjetunió – felé fordulás, amelyben nagy szerepe volt a nemzetiszocialisták hatalomra kerülésének Németországban, hiszen agresszív

---

² Az utóbbi időben megjelent monográfiák közül megemlíthető Eckart Conze: *Die große Illusion. Versailles 1919 und die Neuordnung der Welt* című, 2018-as műve. A magyar szerzők közül többek közt Lendvai L. Ferenc osztotta e véleményt (*Közép-Európa koncepciók*. Budapest: Áron Kiadó, 1997).

külpolitikájuknak köszönhetően Franciaország közvetlenül fenyegetve érezte magát. A britek szintén kénytelenek voltak újragondolni külpolitikájukat, de konfrontáció helyett a kompromisszumokat keresték a németekkel, miközben csak reménykedni mertek abban, hogy Hitler étvágyát kielégíti a versailles-i szerződés részleges revíziója. A brit lépések közül a szerző kiemelt részletességgel elemzi Anthony Eden brit politikus 1935-ös európai tárgyaláskörútját, amelyhez az elsődleges forrásokon túl filmfelvételeket is használ. Az appeasement politika közép-európai következményeinek bemutatása szintén nagy teret kap: a demilitarizált Rajna-vidék megszállását 16 oldalban, az Anschlusst és előzményeit 14 oldalban, a Szudéta-válságot és a müncheni egyezményt pedig 27 oldalban taglalja. Utóbbi kapcsán nem csak az érdekelt és külső (német, brit, francia, lengyel, olasz, szovjet és néhány oldallal később a magyar) felek álláspontját elemzi, hanem az „elszenvedőét” is, tehát a csehszlovák külpolitikai lépéseket. A fejezetet az 1930-as évekbeli lengyel külpolitika leírása, valamint a britek és franciák 1939 tavaszán indított garanciális politikája zárja. A szerző végül kijelenti: *„A dokumentumok azt mutatják, hogy a diplomáciai megoldást Hitler már a müncheni konferencia tárgyalásai idején is fenntartásokkal fogadta el, s azt követően, egyértelműen már 1939 márciusától a háború mellett döntött.”* (285.) Az akarat Székely szerint tehát megvolt, kérdés maradt viszont, hogy fel tud-e állni egy olyan koalíció, amely elrettentené a németeket a háborútól.

A harmadik fejezet gerincét a könyv eredeti témájának szánt 1939-es brit–francia–szovjet tárgyalássorozat adja. A hármas paktum első tervei körüli tapogatózásokat részletesen taglalja: megismerhetjük a felek koncepcióit, lépéseik alternatíváit, pontosan hol találkoztak, vagy épp hol álltak egymással szemben az érdekeik. A kölcsönös bizalmatlanság légkörében az álláspontok nagyon lassan közeledtek egymáshoz, így a valódi téttel bíró tárgyalások csak 1939 augusztusában kezdődtek, amikor francia és brit delegáció érkezett Moszkvába. Napokra lebontva olvashatunk az

eseményekről, miközben Székely elsősorban azt vizsgálja, hogy megvoltak-e a feltételei az antant újjáélesztésének. Véleménye szerint a tárgyalások nem voltak eleve kudarcra ítélve, de a szövetségekötés egyik neuralgikus pontja az volt, hogy a britek és franciák adott esetben a románokat és lengyeleket meg tudták volna győzni, hogy területükön engedjenek át szovjet csapatokat. Vitába száll Henry Kissinger azon megállapításával,³ hogy a brit delegációnak lett volna felhatalmazása a paktum aláírására a kormánya beleegyezése nélkül. Székely Gábor szerint ugyanis a források alapján a franciák – a saját biztonságuk érdekében – minden feltételt teljesítettek volna a szovjeteknek, de a britek eleve nem voltak vevők a megegyezésre, remélve, hogy London ki tud maradni a háborúból. Így végül a tárgyalások megszakadtak, sőt bekövetkezett a legrosszabb forgatókönyv: a szovjetek egy másik ajánlatot fogadtak el, és tető alá hozták a német–szovjet szövetséget, amely rövid távon egyelőre megkímélte a Szovjetuniót a német támadástól. Megismerhetjük a Molotov–Ribbentrop-paktum előzményeit, aláírásának körülményeit, az arra adott reakciókat, valamint a szerző beilleszti a kötetbe a paktum és a hírhedt titkos záradék szövegét is. A könyv a háború kitörésével és világháborúvá terebélyesedésével végződik, így érünk a recenzió elején beharangozott és sokak által elkerülni vágyott katasztrófa pillanatához.

A kötet borítóján Werner Hahmann grafikus egy 1939-es karikatúráját találjuk, amely előre vetíti, hogy a könyvet bőségesen ellátták e műfaj gyöngyszemeivel. Többet közülük a Pulitzer-díjas Theodor Seuss Geisel rajzolt, és ezek alapvetően jó szolgálatot tesznek olyan politikai helyzetek gyors megjelenítésének, amelyek leírása hosszabb és bonyolultabb műveletet jelentene. Ugyanakkor érdemes lett volna a beszúrt karikatúrákhoz a pontos megjelenési időpontot egy-egy lábjegyzetben megadni, ez ugyanis megkönnyítette volna némely – nem egyértelműen megfejthető –

---

³ Kissinger, Henry: *Diplomácia*, Budapest, Panem-Grafo, 1998. 331.

rajznál a kontextus megértését. A lábjegyzetekkel kapcsolatban egyébként is feltűnik néhány könnyen javítható anomália, így például a 453-as és 455-ös ugyanazon szöveget tartalmazzák.

A mű egyértelmű pozitívumai közé sorolandó, hogy gyakran kitekint Európából, és globális szemszögből nézi, hogy mikor hova helyeződött a világpolitika aktuális súlypontja. Eközben az eseményeket olykor távolból tekintjük meg, máskor egészen szűk szeptere közelítünk (például a müncheni egyezmény megszületésének körülményeire). A szerző több nyelvű forrásbázist használ, amely nem újonnan felfedezett, inkább kevésbé vizsgált, de már publikált forrásgyűjteményekből tevődik össze, emellett összehasonlítja a témérdek mennyiségű szakirodalmat is. A külügyi iratokon kívül az adott országok belpolitikai helyzetét is komolyabban elemzi, ami szükséges is, hiszen már arról a korszakról van szó, amikor – főként a nyugati demokráciákban – a kormányok külpolitikai mozgásterét erősen befolyásolni tudta a törvényhozó hatalom támogatása, vagy adott esetben ellenállása.

Székely Gábor monográfiája mindazok számára izgalmas olvasmányt jelenthet, akiket érdekel az 1930-as években a nagyhatalmak közt a kelet-közép-európai régió irányításáért vívott versenyfutás. A könyv legfontosabb része az 1939-es brit–francia–szovjet tárgyalásokat elemző fejezet, ugyanis ezen szövetségkötési kísérletről a magyar szakirodalomban ilyen sokoldalú és részletes megközelítésből még nem olvashattunk. A kötetben számtalan olyan szereplőt ismerünk meg, akik igyekeztek a német expanziót megállítani, és egy újabb nagy háborútól megóvni Európát. Kudarcuk nem feltétlenül rajtuk múltott, a következmények viszont annál súlyosabbak voltak.